MOTIVATSIYANING O‘QUV FAOLIYATIDAGI PSIXOLOGIK AHAMIYATI

Shonazarova Shaxnoza
CHDPU San’atshunoslik
TSMG talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.24411719

Annotatsiya: Ushbu maqolada motivatsiyaning o‘quv faoliyatidagi psixologik ahamiyati, uning o‘quvchilarning bilim olishga bo‘lgan munosabati, bilish faolligi, mustaqil fikrlashi va ta’lim natijalariga ta’siri ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilingan. Motivatsiya shaxsni muayyan faoliyatga undovchi ichki va tashqi omillar tizimi sifatida o‘quv jarayonining muhim psixologik mexanizmi hisoblanadi. Maqolada ichki va tashqi motivatsiyaning o‘ziga xos xususiyatlari, o‘quv motivlarining shakllanishi, ehtiyoj, qiziqish, maqsad va rag‘batning o‘zaro munosabati yoritilgan.
Kalit so‘zlar: motivatsiya, o‘quv faoliyati, o‘quv motivlari, ichki motivatsiya, tashqi motivatsiya, bilish faolligi, ehtiyoj, qiziqish, maqsad, rag‘bat, o‘zlashtirish, mustaqil ta’lim, psixologik rivojlanish.

Аннотация. В статье рассматривается психологическое значение мотивации в учебной деятельности, её влияние на отношение учащихся к обучению, познавательную активность, самостоятельность мышления и образовательные результаты. Мотивация анализируется как система внутренних и внешних факторов, побуждающих человека к деятельности. Раскрываются особенности внутренней и внешней мотивации, формирование учебных мотивов и взаимосвязь потребностей, интересов, целей и стимулирования.
Ключевые слова: мотивация, учебная деятельность, учебные мотивы, внутренняя мотивация, внешняя мотивация, познавательная активность, потребность, интерес, цель, стимулирование.

Abstract. This article examines the psychological significance of motivation in learning activities and its influence on students’ attitudes toward education, cognitive engagement, independent thinking and academic achievement. Motivation is considered a system of internal and external factors that encourage individuals to engage in purposeful activities. The article explores intrinsic and extrinsic motivation, the formation of learning motives, and the relationship between needs, interests, goals and incentives.
Keywords: motivation, learning activity, learning motives, intrinsic motivation, extrinsic motivation, cognitive engagement, needs, interests, goals, incentives, independent learning.

Kirish

Ta’lim jarayoni insonning intellektual, ma’naviy va ijtimoiy rivojlanishini ta’minlovchi muhim faoliyat turlaridan biri hisoblanadi. Biroq o‘quvchining ta’lim jarayonida ishtirok etishi va bilimlarni o‘zlashtirishi faqat uning aqliy imkoniyatlari yoki pedagogik sharoitlar bilan belgilanmaydi. Bu jarayonda shaxsning bilim olishga bo‘lgan ehtiyoji, qiziqishi, maqsadi va faoliyatga undovchi ichki psixologik omillari ham muhim o‘rin tutadi. Ana shu omillar motivatsiya tushunchasi orqali ifodalanadi.

Motivatsiya inson faoliyatining yo‘nalishini, faollik darajasini va davomiyligini belgilovchi psixologik jarayonlar majmuasidir. U shaxsning nima sababdan muayyan faoliyat bilan shug‘ullanishi, qanday maqsadni ko‘zlashi va ushbu maqsadga erishish uchun qanday harakat qilishi bilan bog‘liq. O‘quv faoliyatida motivatsiya o‘quvchining bilim olishga intilishi, darslarda faol qatnashishi,

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

topshiriqlarni bajarishga mas’uliyat bilan yondashishi va qiyinchiliklarni yengib o‘tishida namoyon bo‘ladi.

Bir xil ta’lim sharoitida tahsil olayotgan o‘quvchilarning o‘zlashtirish darajasi turlicha bo‘lishi mumkin. Ayrim o‘quvchilar yangi bilimlarni katta qiziqish bilan o‘zlashtirsa, boshqalari faqat baho olish, ota-onasining talabini bajarish yoki tanbeh eshitmaslik uchun o‘qishi mumkin. Bu farqlarni tushunishda o‘quv motivatsiyasining psixologik xususiyatlarini o‘rganish alohida ahamiyatga ega.

Hozirgi ta’lim tizimida o‘quvchining shaxsiy faolligi, mustaqil fikrlashi, ijodkorligi va o‘z-o‘zini rivojlantirishga intilishi muhim mezon sifatida qaralmoqda. Shu sababli ta’lim jarayonida faqat bilim berish emas, balki o‘quvchilarda bilim olishga nisbatan ijobiy munosabat va barqaror ichki motivatsiyani shakllantirish ham dolzarb vazifalardan biridir.

Motivatsiya psixologiyada shaxs faoliyatini yuzaga keltiruvchi, uning yo‘nalishini belgilovchi va muayyan maqsad sari harakatlanishini ta’minlovchi omillar tizimi sifatida talqin qilinadi. Motivatsiya tushunchasi motiv, ehtiyoj, qiziqish, intilish, maqsad, qadriyat va rag‘bat kabi psixologik kategoriyalar bilan uzviy bog‘liq.

Ehtiyoj insonning muayyan narsaga yoki faoliyatga bo‘lgan zaruratini ifodalaydi. Masalan, bilim olish ehtiyoji o‘quvchini yangi ma’lumotlarni o‘rganishga, savollar berishga va o‘z bilim doirasini kengaytirishga undaydi. Qiziqish esa shaxsning muayyan faoliyat yoki bilim sohasiga nisbatan ijobiy munosabatini namoyon etadi.

Motiv insonni faoliyatga undovchi va uning mazmunini belgilovchi ichki sabab hisoblanadi. O‘quvchi dars tayyorlashi, kitob o‘qishi yoki qo‘shimcha ma’lumot izlashi turli motivlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Masalan, bir o‘quvchi mavzuni tushunishga qiziqqani uchun o‘qisa, boshqasi yuqori baho olish yoki ota-onasini xursand qilish maqsadida o‘qishi mumkin.

Maqsad esa shaxs intilayotgan kutilgan natijani anglatadi. Motiv faoliyatning nima sababdan amalga oshirilishini tushuntirsa, maqsad ushbu faoliyat orqali qanday natijaga erishish ko‘zlanganini belgilaydi. O‘quv jarayonida motiv va maqsadning o‘zaro uyg‘unligi o‘quvchining faoliyatini yanada mazmunli va samarali qiladi.

Motivatsiya doimiy va o‘zgarmas holat emas. U shaxsning yoshi, tajribasi, ehtiyojlari, ijtimoiy muhiti, ta’lim sharoiti va muvaffaqiyatlariga qarab o‘zgarib boradi. Shu sababli o‘quv motivatsiyasini rivojlantirish uzluksiz psixologik-pedagogik jarayon sifatida qaralishi lozim.

O‘quv faoliyati o‘quvchining bilim, ko‘nikma va malakalarni egallashga yo‘naltirilgan maqsadli faoliyatidir. Ushbu faoliyatda motivatsiya o‘quvchining bilim olish jarayoniga munosabatini belgilaydi, uning faolligini qo‘llab-quvvatlaydi va ta’lim maqsadlariga erishishiga yordam beradi.

Motivatsiya mavjud bo‘lgan sharoitda o‘quvchi ta’lim jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi. U o‘rganilayotgan mavzuga qiziqadi, tushunmagan jihatlari bo‘yicha savollar beradi, qo‘shimcha ma’lumot izlaydi va topshiriqlarni bajarishda tashabbus ko‘rsatadi. Bunday o‘quvchi bilimlarni faqat yodlab olish bilan cheklanmay, ularning mazmunini tushunishga va amaliyotda qo‘llashga intiladi.

O‘quv motivatsiyasi ta’lim natijalariga bir necha jihatdan ta’sir ko‘rsatadi. Avvalo, u o‘quvchining dars jarayonidagi diqqatini faollashtiradi. Qiziqish bilan bajarilayotgan faoliyatda o‘quvchi o‘quv materialiga ko‘proq e’tibor qaratadi. Shuningdek, motivatsiya bilimlarni eslab qolish va qayta tiklash jarayonlarini qo‘llab-quvvatlashi mumkin, chunki mazmunli va shaxs uchun ahamiyatli ma’lumotlar faolroq o‘zlashtiriladi.

Motivatsiya qiyinchiliklarga munosabatda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bilim olishga ichki ehtiyoji kuchli bo‘lgan o‘quvchi murakkab topshiriqlarga duch kelganda darhol voz kechmaydi, balki

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

muammoning yechimini izlaydi. U xatolarni o‘z imkoniyatlarini rivojlantirish uchun tajriba sifatida qabul qilishga moyil bo‘ladi.

Shuningdek, motivatsiya o‘quvchining mustaqil ta’lim olish qobiliyatini rivojlantiradi. O‘z oldiga maqsad qo‘ya oladigan, bilim olishning ahamiyatini tushunadigan o‘quvchi o‘z faoliyatini rejalashtirish, vaqtini taqsimlash va natijalarini baholashga ko‘proq intiladi.

Psixologiyada o‘quv motivatsiyasi ko‘pincha ichki va tashqi motivatsiya shakllariga ajratiladi. Ularning har biri o‘quv faoliyatida muayyan vazifani bajaradi.

Ichki motivatsiya shaxsning faoliyatni uning mazmuni, qiziqarliligi va shaxsiy ahamiyati sababli bajarishidir. Bunda o‘quvchi bilim olish jarayonining o‘zidan qoniqish hosil qiladi. U yangi narsalarni bilishga, o‘z imkoniyatlarini sinab ko‘rishga va murakkab masalalarni mustaqil hal qilishga intiladi.

Masalan, tabiat hodisalariga qiziqqan o‘quvchi darsdan tashqari vaqtda ham ushbu mavzuga oid kitoblarni o‘qishi, kuzatishlar olib borishi yoki qo‘shimcha ma’lumotlar izlashi mumkin. Bunday holatda o‘quvchining faolligi tashqi mukofotga emas, balki bilim olishning o‘ziga bo‘lgan qiziqishga asoslanadi.

Ichki motivatsiyaning muhim xususiyati uning nisbatan barqaror bo‘lishidir. O‘quvchi faoliyatdan ma’naviy qoniqish olsa, tashqi nazorat yoki rag‘bat bo‘lmagan vaziyatda ham bilim olishni davom ettirishi mumkin. Shu sababli ta’lim jarayonida ichki motivatsiyani shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Tashqi motivatsiya esa faoliyatning tashqi omillar ta’sirida amalga oshirilishini anglatadi. Bunga yuqori baho olish, mukofotga ega bo‘lish, ota-onaning talabini bajarish, o‘qituvchining maqtoviga sazovor bo‘lish yoki tanbehdan qochish kabi sabablar kiradi.

Tashqi motivatsiya ham o‘quv faoliyatini boshlash va muayyan vazifalarni bajarishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, o‘quvchi dastlab fan bo‘yicha yaxshi baho olish maqsadida dars tayyorlashi mumkin. Vaqt o‘tishi bilan mavzuning mazmuniga qiziqish uyg‘onsa, uning tashqi motivi ichki motivatsiya bilan boyishi mumkin.

Biroq o‘quvchini faqat baho, mukofot yoki jazoga asoslangan rag‘batlar orqali boshqarish uzoq muddatda mustaqil bilim olish ehtiyojini yetarlicha shakllantirmasligi mumkin. Shuning uchun tashqi rag‘batlardan oqilona foydalanish va ularni ichki qiziqishni rivojlantirish bilan uyg‘unlashtirish zarur.

O‘quv motivlari bolaning shaxsiy tajribasi, oilaviy tarbiyasi, maktab muhiti, o‘qituvchi bilan munosabati va tengdoshlari bilan muloqoti ta’sirida shakllanadi. Bu jarayon bolaning yosh xususiyatlari va psixologik rivojlanish darajasi bilan chambarchas bog‘liq.

Ta’limning dastlabki bosqichlarida o‘quvchilarda maktabga borish, yangi narsalarni o‘rganish, o‘qituvchining maqtoviga sazovor bo‘lish yoki ota-onasini xursand qilish kabi motivlar ustun bo‘lishi mumkin. Keyinchalik ta’lim tajribasi ortishi bilan bilimlarning mazmuniga qiziqish, muammolarni mustaqil hal qilish, o‘z qobiliyatini rivojlantirish va kelajakdagi maqsadlarga erishish motivlari kuchayishi mumkin.

O‘quv motivlarining shakllanishida muvaffaqiyat tajribasi muhim ahamiyatga ega. O‘quvchi o‘z mehnati natijasida ijobiy natijaga erishsa, unda o‘z kuchiga ishonch ortadi va yangi vazifalarni bajarishga intilish kuchayadi. Aksincha, muntazam muvaffaqiyatsizlik, adolatsiz baholash yoki boshqalar bilan salbiy taqqoslash o‘quvchining o‘ziga bo‘lgan ishonchini pasaytirishi mumkin.

Shu sababli o‘quvchining harakatini qadrlash, uning kichik yutuqlarini ham e’tirof etish va xatolarni rivojlanish jarayonining tabiiy qismi sifatida tushuntirish muhimdir. Bunda maqtov faqat natijaga emas, balki harakat, intilish, tirishqoqlik va to‘g‘ri tanlangan strategiyaga ham qaratilishi kerak.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

O‘quv motivlari o‘zaro bog‘liq va murakkab tizimni tashkil etadi. Bir o‘quvchida bilim olishga qiziqish, ijtimoiy mas’uliyat va kelajakdagi kasbiy maqsadlar birgalikda namoyon bo‘lishi mumkin. Shu bois motivatsiyani rivojlantirishda faqat bitta omilga tayanish emas, balki o‘quvchining ehtiyojlari va shaxsiy maqsadlarini kompleks hisobga olish lozim.

O‘quv motivatsiyasining shakllanishi va namoyon bo‘lishi bir nechta psixologik mexanizmlar bilan bog‘liq. Ular orasida ehtiyoj, qiziqish, maqsad qo‘yish, o‘ziga ishonch, muvaffaqiyatni kutish va o‘z faoliyatini nazorat qilish muhim o‘rin tutadi.

Ehtiyoj motivatsiyaning dastlabki manbalaridan biri hisoblanadi. Bilishga bo‘lgan ehtiyoj o‘quvchini yangi ma’lumotlarni o‘zlashtirishga, mavjud bilimlarini kengaytirishga va o‘zini rivojlantirishga undaydi. Ushbu ehtiyoj ta’lim jarayonida qo‘llab-quvvatlansa, o‘quvchida barqaror bilish faolligi shakllanishi mumkin.

Qiziqish o‘quv materialining o‘quvchi uchun mazmunli va ahamiyatli bo‘lishi bilan kuchayadi. Dars mavzularining hayotiy vaziyatlar bilan bog‘lanishi, amaliy misollar va muammoli savollardan foydalanish o‘quvchilarning qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Maqsad qo‘yish motivatsiyani aniq faoliyatga yo‘naltiradi. O‘quvchi nimaga erishmoqchi ekanini tushunsa, o‘z harakatlarini rejalashtirish va natijalarni baholash imkoniyatiga ega bo‘ladi. Masalan, murakkab mavzuni o‘zlashtirish uchun uni kichik vazifalarga ajratish o‘quvchiga jarayonni boshqarishni osonlashtiradi.

O‘ziga ishonch ham motivatsiyaning muhim tarkibiy qismidir. O‘z imkoniyatlariga ishongan o‘quvchi murakkab topshiriqlardan qo‘rqmaydi va muvaffaqiyatga erishish uchun harakat qiladi. O‘qituvchi o‘quvchining real imkoniyatlariga mos vazifalar berishi va zarur yordamni ko‘rsatishi orqali ushbu ishonchni mustahkamlashi mumkin.

O‘z faoliyatini nazorat qilish va baholash esa o‘quvchiga o‘z yutuqlari hamda kamchiliklarini anglash imkonini beradi. O‘z-o‘zini baholash ko‘nikmasi shakllangan o‘quvchi keyingi faoliyatini yanada ongli rejalashtiradi.

Umuman olganda, motivatsiya o‘quv faoliyatining tashqi jihatlarini emas, balki uning ichki mazmunini ham belgilaydi. Bilim olishga ongli ehtiyoj va mustaqil intilish shakllangan o‘quvchi ta’lim jarayonida faol ishtirok etadi, qiyinchiliklarni yengishga harakat qiladi va o‘z salohiyatini rivojlantirishga intiladi. Shu bois o‘quv motivatsiyasini shakllantirish va rivojlantirish zamonaviy ta’limning muhim psixologik-pedagogik vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Леонтьев А. Н. *Деятельность. Сознание. Личность*. — Москва: Политиздат, 1975.
2. Божович Л. И. *Личность и её формирование в детском возрасте*. — Москва: Просвещение, 1968.
3. Маркова А. К. *Формирование мотивации учения в школьном возрасте*. — Москва: Просвещение, 1983.
4. Ильин Е. П. *Мотивация и мотивы*. — Санкт-Петербург: Питер, 2000.
5. Немов Р. С. *Психология: учебник для студентов высших педагогических учебных заведений*. — Москва.
6. Го‘зиев Э. Ғ. *Умумий психология*. — Тошкент.
7. Давыдов В. В. *Проблемы развивающего обучения*. — Москва: Педагогика, 1986.
8. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior*. Plenum.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

9. Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Intrinsic and Extrinsic Motivations: Classic Definitions and New Directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54–67.
10. Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The Exercise of Control*. W. H. Freeman.
11. Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. Random House.
12. Schunk, D. H., Meece, J. R., & Pintrich, P. R. (2014). *Motivation in Education: Theory, Research, and Applications*. Pearson.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.